

ВИТАЛИЙ ОЗЕРОВ

главен редактор на сп. „Вопросы литературы“

НА НОВ ЕТАП*

1

Литературознанието и литературната критика в Съветския съюз се намират на нов етап от своето развитие, който минава под знака на историческите решения на XX и XXII конгреси на КПСС.

Сега са налице всички необходими условия за нов подем на литературната критика и наука. Те се определят изключително от благотворната атмосфера, която създаде в страната Комунистическата партия. Ликвидирането на култа към личността на Сталин, разгромът на антипартийната група предизвикаха бурно оживление в обществения и научния живот, в идеологическата работа. Програмата на КПСС, приета на XXII конгрес, вдъхнови съветските хора за нови творчески задачи, въоръжи ги за практическа борба за комунизъм, за комунистическа култура.

Известно е, че култът към личността на Сталин нанесе големи вреди на идеологическата работа. В изказването си пред XXII конгрес секретарят на ЦК на КПСС Л. Ф. Иличов каза: „В обстановката на култа към личността теорията и обществените науки не можеха да се развиват плодотворно. Въпросът стоеше така: ще върви ли напред теорията в крак с живота и ще осветлява ли пътя на практиката или тя ще заостенее? На XX конгрес партията разреши този въпрос в полза на творческото развитие на марксизма-ленинизма“.

Тези думи могат да се отнесат изцяло и за литературата и изкуството и за литературната наука. На общото събрание на Отделението за литература и език при Академията на науките на СССР И. Анисимов изтъкна: „Литературоведите са напълно съгласни с тези думи, защото от собствен опит се убедили колко трудно беше в началото на 50-те години да се подемат големи научни изследвания, неотложността на които властно се диктуваше от живота“.

Наистина, през периода на култа към личността ролята на критиката и литературознанието се принизи.

Как можеше нормално да се развива теоретическата мисъл, след като Сталин подозрително се отнасяше към творческата самостоятелност, предпочиташе закостенелите формули, мъртвия шаблон в теорията. Догматизмът, повтарянето на едни и същи сталински цитати довеждаха до антиисторизъм в разглеждането на литературните явления и до погрешното им тълкуване. Разпространи се прословутата „теория“ на безконфликтността. Опростено-вулгаризаторски се разрешаваха и други проблеми, например проблемът за типичността.

* Статията е написана специално за сп. „Литературна мисъл“.

При твърде трудни условия работеха и историците на литературата, особено на съветския период. Те бяха длъжни механически да прилагат към литературния процес периодизацията на краткия курс на историята на партията, трябваше да премълчават творчеството на крупни писатели, които несправедливо се подлагаха на репресии през годините на култа към личността. В резултат на това, че Сталин наруши принципите на интернационализма, бяха обявени за реакционни и антинародни редица национални епоси. Превърнаха се в аксиоми някои погрешни оценки за писатели, изказани от Сталин.

В текущата критика обективната правдивост също често се подменяше от субективното мнение, от произвола. Въпреки истинската значимост на произведенията, по административен път се узаконяваха „достойнствата“ на едни и „порочността“ на други. На груба „обработка“ се подлагаха известни писатели, между тях М. Аuezов, М. Рилски, В. Сошюра. В печата се появяваха уклончиви, „заобикалящи“ рецензии, авторите на които се въздържаха да изкажат първи мнение за нова книга.

Съвсем ясно е, че дейците на литературата и на литературната наука, както и всички съветски хора посрещнаха с горещо одобрение партийните решения, ликвидиращи вредните последствия от култа към личността, възстановяващи и развиващи ленинските норми на нашия живот. Сега са налице най-благоприятни условия за задълбочена научна работа и съветските литературоведи работят с истински творчески плам. Разбира се, недостатъците в тяхната работа са все още немалко, не навсякъде са преодолените старите навици, но всеки ден донася нови и нови успехи.

Отказването на догматизма, стремежът творчески да се изучават жизнените и литературните закономерности, смело да се поставят нови въпроси и да се разрешават задълбочено, мащабно, в тясна връзка с нуждите на комунистическото строителство — ето какво е характерно за сегашния момент на нашата литературна наука.

В решителна борба с буржоазната идеология, с ревизионизма и догматизма, съветските литературатори си поставят за цел творчески да развиват марксизма-ленинизма, да обобщават съвременния опит в развитието на социалистическия реализъм, от истински научни позиции да осмислят и класическото наследство, и движението към новото изкуство на комунистическото общество.

За да се включи активно литературната наука в строителството на комунистическата култура, Академията на науките на СССР съсредоточава усилията на изследователите в разрешаването на най-важните и съществени проблеми. Разработен е обширен перспективен план, който предвижда изследвания по такива основни направления, като теорията и историята на социалистическия реализъм, развитието на съветската литература и нейната роля за комунистическото възпитание на народа, световната система на социализма и новите закономерности на развитието на световната литература, актуалните проблеми на класическото наследство и на народното поетическо творчество.

Разгръщането на такава работа изисква сериозни изменения в самата система на организацията на литературната наука. Съобразно с това се преустройват научноизследователските институти. Нова, многообещаваща форма е създаденият при Академията на науките Научен съвет по комплексната проблема „Закономерности на развитието на световната литература в съвременната епоха“. Той включва най-големите литературовеци и писатели в страната и трябва да стане организационно-теорети-

чески център, който да обединява творческите усилия на всички литературоведчески институти.

Методът на дискусии, на колективно обсъждане актуалните въпроси на науката получи широко разпространение и това съответствува на демократическите принципи на нашия живот. Когато става дума за организацията на дискусии в Съветския съюз, трябва да подчертаем двете страни на въпроса. Първо, това, че те се провеждат на основата на свободната размяна на мнения, чужда на всякакво администриране. Второ, — че те съвсем не означават хаос на мнения, тъй като се предвижда щателна подготовка и целенасочено ръководене на дискусиите, грижа за резултатността от състоялото се обсъждане.

Безплодни са дискусиите, които се превръщат в безконечно разменяне на реплики според „принципа“. „А ние просо посяхме — посяхме, а ние просото ще стъпчем, ще стъпчем“. Като спомага за разкриването на различните позиции, правилно организираната дискусия трябва да покаже неправомерността или непълнотата на онези становища, които не отговарят на изискванията на съвременността, трябва да помогне на участниците да стигнат до верни изводи, да намерят ефективен път към нови изследвания. Разбира се, резултатите от дискусията не се състоят в приемане на общозадължителни резолюции. Научните резултати се постигат не със заповеди и с абстрактни призови, а с метода на у б е ж д е н и е т о, на взаимния разговор, когато погрешно мислещите не се „отсичат“, а се убеждават, привличат се на своя страна чрез резонни доводи, чрез логиката на мисълта.

Всичко това трябва да се спомене както поради обстоятелството, че практиката на дискуссионните обсъждания стана у нас постоянна, така и поради това, че много теоретични въпроси на литературата и изкуството бяха поставяни на дискусии, организирани след XX конгрес на КПСС.

В рамките на настоящата статия бих искал да говоря предимно за проблемите на социалистическия реализъм, обсъждани в последно време и изградени на материал от съветската литература.

2

Пред очите ни активно се изживяват, макар че далеч още не са изживени две сериозни болести на литературознанието: от една страна, абстрактността и схоластиката в поставянето на редица теоретически проблеми, и от друга — описателството, фактографията на някои историко-литературни работи, лишени от обобщения. А марксизмът-ленинизмът учи да изследваме закономерностите на литературния процес, да разкриваме развитието на изкуството в сменящите се творчески методи, в сложността на движението към такива върхове на художественото мислене, като социалистическия реализъм.

Най-резултатните дискусии се отличаваха с това, че съчетаваха широтата, проблемността с конкретния анализ. Творческите обсъждания на такива проблеми, като реализмът в световната литература, взаимодействието между литературите, социалистическият реализъм на съвременния етап показаха как се задълбочава нашата литературна мисъл, обогатена от мъдрите указания на партията. Развенчавайки субективистичните възгледи и старите догми, участниците в дискусиите бяха заинтересовани преди всичко от това — да разгледат в теоретичен аспект реалните явления на живата литература и не само да анализират отделните факти,

епичността в съвременния роман, свързан с проблема за героя, с отношенията между човека и обществото, характерни за периода след XX конгрес, които по своему се отразяват в съдържанието и формата на съвременния роман.

Тези въпроси представляват значителен интерес. Изказвайки собствено мнение, бих подчертал необходимостта по-внимателно да се изучи не само различието между романа на социалистическия реализъм и романа на писателите-реалисти през XIX век, но и чертите, които се срещат в романа на наши дни в сравнение с произведенията на писателите социалистически реалисти, създадени преди няколко десетилетия.

Измененията в живота на човечеството, които настъпиха в революционната епоха, родиха нов роман, с нови отношения между човека и обществото. Обобщавайки това, което стана в действителността, ние казваме: движението на огромните човешки маси, движението на историята обхвана в своята орбита човешката съдба, въввече човека в историческите събития и неговата съдба в художественото произведение започна да се решава в съответствие със съдбата на народа, с революцията.

Всичко това е съвършено вярно. И въпреки това можем ли да се ограничим с казаното? Нали трябва да се замислим над това как **з а н а п р е д** ще се изгражда социалистическият живот, как днешните взаимоотношения между народа и човека се разкриват в условията на новото общество, в по-нататъшното историческо, духовно и психологическо развитие на това общество?

И сега, естествено, човешката съдба, индивидуалната съдба е част от общонародната. Но в един доклад за съвременния роман четем, че тенденцията към социално-историческо обобщение се разбира като „нов способ за трактовка на индивидуалните съдби“.

С това няма защо да спорим. Но нима само „нов с п о с о б“ за трактовка? Трябва да се вземе предвид и втори момент: сега човекът, станал органическа частица от новото общество, е вече не само един от участниците в общото движение; той е стопанин на света, стопанин на бъдещето, той остро чувства своята лична активност и отговорност за света, взима в свои ръце съдбата на човечеството. Чувството за тази невиджана пораснала активност на новата, социалистическата личност съвсем не е обща декларация, то прониква в самото съдържание, намира израз в неговата форма.

Едва ли са нужни многобройни примери, които да илюстрират движението на формата на романа.

„Железният поток“ на А. Серафимович правдиво изобразява процеса на консолидацията на трудовите хора в монолитен революционен колектив. Но нима точно такова епическо изображение на съвременния колектив чакат сега читателите? Те искат да видят колектива в богатството на съставящите го многообразни, духовно богати, активно проявяващи се индивидуалности, искат всяка една от тях да бъде ярка и запомняща се.

Проблемът „народ-личност“ в днешните литературни произведения е изявен откъм нова за нас страна. Активността на личността, решаваща общонародни задачи и осмисляща тези задачи от гледна точка на народа при условие, че човек акумулира в себе си духовната енергия на народа—всичко това ни кара да се замислим над такива въпроси, като ролята на личното начало в епопеята, проблема за свързването на епическото, драматическото действие със задълбочен психологизъм и т. н.

Съотношението между епичното, лиричното и психологичното е предмет на оживени обсъждания в писателските среди. Има характерни разногласия. К. Симонов смята, че „в последно време по-бурно се развива романът „на събитието“, отколкото романът „на съдбата“. А естонският писател Р. Сирге поддържа автора, който предимно „се интересува от хората в по-тесен план, от техния вътрешен мир...“

Различна е и творческата практика на някои писатели. Има ориентация към многоплановия, семеен, битов роман (например В. Закруткин); има и бурна защита на жанра на кратката повест с рязко изразена лирическа тоналност и автомонологизъм (например А. Кузнецов, В. Аксенов).

Що се отнася до втората форма, трябва да отбележим, че характерните за нея похвати на изображение широко се използват и от романисти, следващи такъв творчески маниер, при който най-ярко се чувствава живият, непосредствен отклик на героя към това, което става в света, подчертано е яркото изразяване на личността. При това тя има и твърде уязвими страни: „приблизителното“ показване на събитията, на историческия „фон“, липсата на определено отношение към героя, разтварянето на авторската реч в езиковата стихия на героите. Всичко това често е свързано с недостатъчно ясна и войнстваща позиция на автора, неспособен понякога да застане над своя герой, дори ако този герой е незрял човек.

Както виждаме, хиперболизирането на „лирическото“ начало е също така опасно, както и игнорирането му. Във всички случаи решава верният поглед за действителността, изобразяването ѝ в нейните главни и съществени черти.

Каквито и теоретически въпроси да поставят литературознанието и критиката, ние постоянно се убеждаваме в твърде тясната връзка на всеки от тях с миросгледните основи на изкуството, с проблема за партийността.

3

Проблемът за партийността получи задълбочено осветление в редица работи от последните години. И това е напълно понятно: партийните указания за литературата и изкуството дадоха твърде богат материал за теоретически заключения. Пък и самото понятие партийност се разви и обогати по новому в атмосферата, създадена от XX и XXII конгреси на КПСС.

Принципите, които провъзгласи В. И. Ленин в известната си статия „Партийна организация и партийна литература“, са проверени и потвърдени през повече от полувековната борба на партията. В условията на социализма те напълно проявиха своята жизненост, творческия си характер, разкриха се с нови страни и особености. И, разбира се, особено актуално е изучаването на тези нови черти на социалистическата литература и изкуство, които се явяват развитие и продължение в сегашните условия на великите ленински принципи. Публикуваните речи и изказвания на Н. С. Хрущов внесоха огромен принос в разработката на тези въпроси. Те са реализация и продължение на ленинската политика в областта на литературата и изкуството.

В Съветския съюз са осъществени указанията на В. И. Ленин за необходимостта да се организира „обширно, разностранно, разнообразно литературно дело“ в тясна и неразривна връзка с работата на партията. Съветската литература стана част от общодържавното, общонародното

дело, дело на борба за комунизъм. Събдна се надеждата на великия основател на съветската държава да се създаде литература, която ще може „да се слее с движението на истински прогресивната и докрай революционна класа“ (статията „Партийна организация и партийна литература“). Дейността на съветските писатели е неразривно свързана с политиката на Комунистическата партия, съставляваща жизнената основа на съветския строй и изразяваща коренните интереси на трудовия народ.

Настъпателният ход на историята потвърди, разви и обогати ленинските принципи за народността и партийността на литературата и изкуството. Ако се замислим за това какво ново е внесъл днешният етап на общественото развитие в тълкуването на тези принципи, аз смятам, че трябва да засегнем два въпроса. Първо, въпросът за съотношението между партийност и народност, за органичната връзка на партийността с вътрешните потребности и закономерности на изкуството. Второ, това е въпросът за взаимообусловеността между жизнения материал и позицията на самия художник.

Струва си по-задълбочено да се замислим над ленинското положение за новата литература: тя трябва да се слее с прогресивните сили на обществото. Стъпка по стъпка вървяха художниците по тоя път, като открито изразяваха идеите на работническата класа и нейната партия, укрепваха се върху позициите на партийността, осъзнаваха своята дейност като част от общото дело на революционния пролетариат, а след това — на целия съветски народ. И сега ние можем да говорим за партийността като за висш израз на народността, за неотделимостта на народност и партийност. „Който иска да бъде с народа той винаги ще бъде с партията, който здраво стои на позициите на партията, той винаги ще бъде с народа“ (Н. С. Хрущов).

Тази историческа закономерност, подчертана в редица партийни документи, е едновременно и естетическа закономерност на сегашния етап от литературното развитие.

Теоретическото осмисляне на принципа на партийността се базира в нашата естетика върху схващането за неразривната връзка на художника с живота на народа, с идеологията на комунизма. Идеите на партийността и народността станаха кръвни, родни, дълбоко лични за подавяващото болшинство съветски писатели — хора, които имат общи интереси с народа. Партийността при това изпъква като истинска свобода на творчеството, свобода на волеизявяването на човека, който пише, както каза М. Шолохов, не по указание отгоре, а по указание на собственото си сърце, което принадлежи на партията и народа. Това осигурява много голяма пълнота на творческото самоопределение и проява на художествения талант, който от нищо не е скован и обременен.

Н. С. Хрущов нееднократно е отбелязвал, че правдивото осветление на живота от позициите на комунистическата партийност е душевна потребност на съветския писател, че никой не го принуждава към това, защото партийността на произведенията, желанието да принесе повече полза на своя народ — това е негова естествена потребност. В работата „Към нови успехи на литературата и изкуството“ тези положения получиха по-нататъшно развитие. Тук особено се подчертава съответствието между политическите стремежи на писателя и характера на художественото творчество. Като отбелязва, че същността на въпроса не е във формалната принадлежност на художника към партията, а в готовността да посвети себе си, своя талант на борбата за комунизъм, за делото на партията и

народа, Н. С. Хрущов каза: „В политиката на партията, в нейната идеология съветските писатели, композитори, художници, дейци на киното и театъра намират неизчерпаем източник за творческо вдъхновение. Идеите на партията те възприемат като свои собствени идеи. С цялото си творчество, не по заповед, а по свое собствено убеждение те защитават марксистко-ленинските идеи, борят се за тяхното осъществяване. В това те виждат своето собствено призвание и от нищо неограничената проява на творческата свобода.“

Ленинският курс за развитие на социалистическата литература намира пряко продължение в думите на партийния документ, според който за високо творчество и всенародно признание е достоен този художник, който „идейно се е слял“ с партията.

Само когато дълбоко разкрие този твърде важен вътрешен стимул на творчеството, когато идеите на партията се превърнат в органична същност за него, писателят ще може да изясни художествените основи на социалистическия реализъм. В това отношение много предстои да се направи от нашата естетика при осмислянето на новите партийни документи.

Не по-малко съществено е да се разгледат в единство политическата и естетическата страни на принципа за партийността, обективното съдържание на творческия труд и субективното осветляване от писателя на отразявания материал. Не случайно в писателските обсъждания разговорът за майсторството обикновено прераства в разговор за взаимоотношението между жизнения материал, който подхранва творчеството, и самия художник, който обобщава този материал, активно изразява и отстоява в произведението своята обществена и естетическа позиция. В разрешаването на този въпрос не всички успяха да избегнат крайностите.

От една страна, все още не е преодоляно пасивното отношение към изобразяваните факти и оттук — сивите, описателни книги, които дават само външните белези на действителността. Авторите и защитниците на такива книги недооценяват активността на художника в подбора, групирането и осветляването на виденото, в изразяването на собственото му мнение за действителността. Такова недооценяване има в статията на Г. Поспелов „За задачите на теорията на литературата“ („Вестник Московского университета“). Авторът справедливо критикува рецидивите на теорията за „единния поток“. Обаче той не случайно поставя в кавички думите „творчески път“, „индивидуален стил“ — самият той твърде едностранчиво решава проблема и независимо от уговорката, по същество се отказва от изучаване на писателската индивидуалност, на нейната активна роля и творческо своеобразие. Това не е единственият случай, когато фактически се принижават ролята на писателската позиция. Едва ли е вярно например твърдението, че „сюжетът не е проводник на авторската идея, а изразява обективното течение на живота“, което намираме и в третия том на сборника „Въпроси на кинодраматургията“. Методологически несъстоятелно е противопоставянето на авторската позиция на „обективното течение на живота“, при това се игнорира характерът на художественото познание, предполагащо създаване на субективен образ на обективния свят. Въпросът за авторското отношение към темата и сюжета винаги е стоял остро, а в наши дни е особено актуален, защото съветските писатели започнаха още по-смело да изпълняват ролята си на разузнавачи на новото. Това намира израз и в избора на темата, и в по-

строяването на сюжета, в образните средства, с които е изразена авторовата позиция.

Не е нужно дълго да се доказва, че силата на въздействието на литературната творба зависи от яснотата на идейната и естетическа позиция на писателя. Не би било излишно наистина да направим тук едно уточнение: изразените в книгата, в нейните образи авторови мнения не са умозрителна схема, а промислена идейно-художествена концепция за действителността, явяваща се плод на партийното осмисляне на закономерностите в развитието на живота, на неговото художествено обобщение. От диалектическото съчетание в творчеството на богат жизнен материал и усвояваща го художническа индивидуалност възниква — при наличието на поетически талант — истинско произведение на изкуството.

Това забравят представителите на второто крайно мнение, които в разгара на полемиката си с фотографите на действителността понякога стигат до недооценяване на жизнения материал, класовите позиции на писателите и значението на съвременната тематика, която одухотворява творчеството.

Не винаги точно се разглежда въпросът за творческата индивидуалност на писателя, затова в някои работи се изпуска социално-класовата обусловеност на художественото произведение, неговата идеологическа насока. Вниманието към спецификата на таланта не трябва да закрива обективния анализ на литературния процес, остротата на борбата против формализма, теорията за „единния поток“.

Първ дълг на художника е да изучава живота, да черпи от него богатството на своите идеи, но не всички се придържат в това. Ето защо у нас беше подложен на критика докладът на С. Антонов, в който много се говореше за илюстративен подход към жизнените факти, но въпросът за активността на изобразителните средства беше поставен така, че взаимозависимостта на авторовата позиция и отразявания от действителността материал оставаше свършено неясна. Една неяснота породила друга. Вместо да посочат взаимовръзката между двете понятия започнаха да ги противопоставят. В печата докладът беше публикуван под странното заглавие „Изображение или борба“. „Литературна газета“ предварително даде на един от разделите на своя отчет за пленума заглавието „Не изображение, а борба“. Навярно авторът е имал предвид онова явление, което по-точно би могло да се изрази не с термина „изображение“, а „описателност“. Но той не беше се погрижил по-точно да покаже към кого отправя критиката си, което доведе до объркване.

Да се противопоставят отражението на живота и борбата на художника за свои идеи е свършено неправилно, защото едното е тясно свързано с другото. Ленинската теория на отражението, както е известно, означава не огледално отражение на фактите, а активен творчески процес, включващ и обекта и субекта, и жизнения материал и отразяващия го художник, който върви от съзерцанието към живата практика. В партийните документи се говори и за първостепенното значение на жизнените явления и за осмислянето им от художника, за неговите идейно-творчески позиции. Изтъкването на органическата връзка на творчеството с идеите на партията изисква разбиране на взаимодействието между изобразявания материал и отразяващия субект, писателя, който утвърждава или отрича дадено явление.

Овластяването на майсторството — това е в края на краищата сложна и трудна работа за усвояване и осмисляне на действителността, която завършва с успех само при условие, че писателят художествено е разкрил и дълбоко разбрал типичните явления на действителността, схванал е логиката и перспективите на тяхното развитие. Значимостта на темата, реалността на жизнените конфликти, характеристиката на човешките типове, изразяващи определен момент на общественото развитие — всичко това в твърде висока степен обуславя съответните художествени средства и поетическите интонации на произведението. Иначе би трябвало да се съгласим с наивните роптания: защо еднa кой си писател избра за герой такъв, а не друг тип, възраст, професия. Неправилно е да се оспорва правото на критиката да съди за правомерността на определен писателски замисъл, но в еднаква степен е неправилно да не се вземе този замисъл под внимание при оценката на произведението.

„Секретът“ на художественото усвояване на действителността е в това, че писателят-реалист схваща и отразява логиката в развитието на самите жизнени явления и типове. Той не е роб на материала, а го трансформира в творчеството си, като широко използва догадката, като пряко или в подтекста изразява отношението си към изобразеното.

Този въпрос едва ли може да се смята чисто теоретичен. Той е неделим от задачите за осмислянето закономерностите на живота, за идейното възпитание на художниците, които трябва да покажат и чрез средствата на изкуството, че отстояват новото, социалистическото и безпощадно се борят срещу старото, отмиращото. Успешното разработване на темите на съвременността изисква от писателите не да тъпчат на едно място, а да умножават усилията си за художественото откриване нови страни на действителността, на нови характери.

4

Съсредоточавайки специално вниманието върху съвременната тема, нашето литературознание сериозно е загрижено и за историко-литературните проблеми. Работи се в няколко направления: внимателно се изучава литературата на миналото с най-сложните ѝ явления; завършва изданието на очерците по история на литературите на народите на СССР през съветския период; пристъпва се към създаване на единна история на многонационалната съветска литература и на световната история на литературата. В рамките на една статия нямаме възможност да охарактеризираме работата във всички тези и други важни направления. Трябва само отново да подчертаем целеустремеността и широтата на проучването, стремежът на изследователите да осветлят излаганите факти посредством ясна, промишлена концепция за литературния процес.

Грижата за концепцията на литературоведческите трудове е свързана с изискване за повишаване на теоретическото равнище. В тази светлина мина и обсъждането на тритомната „История на руската съветска литература“, издавана от ИМЛИ.

Не е нужно да излагам тук всички бележки по тоя труд, да привеждам положителните и критическите отзиви и често взаимно изключващите се оценки. По-интересно е да отбележа, че само тези раздели и глави издържаха високите научни изисквания, в които се вижда общата концепция на авторите. Там на читателя става по-ясен и ходът на литературния процес като цяло, и характерът на идейно-художествените търсения

на писателите, и значението на анализирания произведения в движението на литературата. И, обратно, слабостите и недостатъците на другите глави се обясняват преди всичко с техните методологически недостатъци.

Обобщавайки оценката за трите тома, списание „Вопросы литературы“ публикува редакционно заключение, в което се казва, че сега преди всичко се поставя въпрос за теоретическата задълбоченост при изучаването на главните закономерности в развитието на съветската литература. В посочения труд недостатъчно ярко и последователно се провежда единната историко-литературна концепция. За разлика от първия том, в който много глави и раздели потвърждават и развиват общ възглед за литературата през 20-те години, изразен в увода, монографичните глави на следващите томе са слабо свързани с предхождащите ги уводни статии. Прегледите са често описателни, не им достигат теоретически обобщения и изводи, отделните писатели се разглеждат тясно и изолирано, без изясняване на мястото им в общия литературен процес. Отсъствието на здраво промислена и ясно изразена концепция е особено явно в третия том, посветен на литературата от военните и следвоенните години.

Това заключение не поставя под съмнение големите достойнства на труда, който е значителна крачка напред в изучаването на съветската литература. Но нужни са още големи усилия, времето изисква да преминем на нова степен на работа, определена от Програмата на КПСС. Има още немалко сложни задачи, които предстои да се разрешат.

На страниците на нашето списание миналата година имаше дискусия за осветляването на съветската литература от 20-те години. Изказаха се такива известни специалисти, като А. Метченко, Л. Тимофеев, В. Иванов, които изложиха своите становища. След това редакцията свика съвещание, на което по същността на повдигнатите проблеми се изказаха, покрай авторите, още критици и литературоведи: В. Перцов, Б. Сучков, Б. Рюриков, Л. Лазарев, А. Дементиев, А. Макаров, А. Бушмин, В. Шчербина, Л. Новиченко. И отново стана дума не само за различното разбиране на едни или други литературни явления, оценки на писатели и писателски групи, но и за задълбоченото изучаване на основните закономерности в развитието на изкуството в условията на новото общество. Материалите на дискусията дават възможност да се разкаже как се осмислят сега някои от тези закономерности.

Наред с уточняването на редица оценки, дискусията убеди участниците в необходимостта по-дълбоко да изучават тези закономерности и преди всичко новата закономерност, възникнала в условията на пролетарската държава — съзнателният и целенасочен характер на литературното развитие, необходимостта от постоянното и зорко партийно ръководство на литературата. Само ако разбираме тази закономерност, можем да се ориентираме в сложната и пъстра картина на литературата от 20-те години. Не случайно някои другари, които нямат твърд критерий, видяха в този период само хаос, а други затваряха очите си за реалните противоречия в литературното движение на 20-те години и дори го идеализираха.

Изхождайки от конкретно-историческия подход към този период дискусията подчерта, че той не може да се представи само като борба на групи и групички. Извършваше се процес на създаване на нов творчески метод, на консолидация, на сплотяване на всички писателски сили върху основата на укрепващите връзки със социалистическата целина, с политиката на партията. Но това единство не дойде само по себе си, то се изграждаше в остра класова и идейно-естетическа борба, а се осъще-

стви успешно благодарение на това, че бяха приведени в действие нови сили на литературното развитие — преди всичко партийното ръководство. Неправилно е, когато в някои работи процесът на консолидация се откъсва от извършващата се в този период класова, идейно-творческа борба. Не бива в никакъв случай зад общите думи за „единния път“ да се прикрива остротата на идеологическата борба. Отделен въпрос е, че тази борба трябва да се разкрие в специфични за литературата форми, в перспективата на изграждане единен творчески метод на социалистическия реализъм.

Дискусията ни накара да се замислим над необходимостта по-дълбоко и по-органично да разглеждаме проблемите на идейността и художествеността в техните взаимовръзки и взаимопроникване. Стана още по-очевидно, че е неправилно каквото и да било разделяне на тези понятия, че са неоснователни опитите едностранчиво да се анализират или идейната борба извън специфичните форми, в които тя се проявява в литературата, или художествените търсения, без да се вземе предвид идейно-естетическата борба, която лежи в тяхната основа.

Дискусията още веднъж обърна внимание и на необходимостта да се подхожда с извънредно голяма отговорност към проблема за многообразието на изкуството и към оценяването на различните литературни течения и направления. Първо, подчерта се, че отличителната черта на изкуството на социалистическия реализъм е многообразието на творческите решения, постигнати от писателите върху основата на идейното единство. Второ, отбеляза се, че е нужен ясен и трезв поглед за всяко литературно течение, група, разглеждането на тяхната дейност в историческа конкретност, в съотношение с процеса на политическата борба и развитието на реалистическите сили.

Принципът на комунистическата партийност, на строгия историзъм осигурява истинско научно осветление на най-сложните и противоречиви явления на литературата. Лошо беше, когато в миналото всички те се разглеждаха недиференцирано и когато това „разглеждане“ нерядко се свеждаше до ругателства по адрес на всяко друго литературно течение, освен социалистическия реализъм. Но в борбата с подобна антинаучна едностранчивост няма и не може да има реабилитация на различните „изми“, в това число и на модернистичните, декадентските течения. За съветския изследовател е задължително строго да разграничи прогресивното в изкуството от реакционното, да види кое в дадено течение е определящо и решително да поддържа всичко реалистическо, напредничаво, против упадъчното, отмиращото. Многоостранността на общата картина на литературното развитие предполага умение да види всичко, да определи обективно мястото на всяко явление, да разбере кои са предвижени от историята на преден план, кои остават като фон или се мяркат на заден план. Не са нужни нито страхлива обърканост пред тази „пъстрота“ на фактите, нито всеяден „нивелирищ“ подход към тяхната оценка. А най-главното е — да покажем пътя за изграждането на изкуството на социалистическия реализъм, което включва в себе си художествените достижения на човечеството, привлича на своя страна всичко честно и здраво, непримиримо се бори срещу декадентството.

Само ако е ясна представата за общите пътища на развитието на изкуството, които водят до тържеството на социалистическия реализъм, става ясен и проблемът за многообразието. Той не се изчерпва с кръга

въпроси, свързани с различните литературни течения. Сега много остро се поставя проблемът за националното многообразие на литературите и създаването на единна литература на комунистическото общество.

5

В най-близки години съветските литературоведи ще работят върху създаването на труд от изключително значение — история на многонационалната съветска литература. Предвиждат се не серия очерци за отделните литератури, а своеобразен „синтетичен“ труд, който ще даде единна картина на развитието на всички литератури на Съветския съюз.

Задачата е голяма и трудна. Преди да се пристъпи към нея, в печата и на творчески срещи бяха проведени дискусии за обсъждане проспекта на бъдещия труд. В хода на полемиката се засегнаха не само въпроси за неговата структура, но и за общите принципи при изучаването на многонационалната литература, залегнали, пътем казано, и в изказванията на текущата литературна критика.

Много проблеми са извънредно сложни и остри и могат да бъдат предмет на продължителни и сериозни обсъждания. Но все пак така или иначе са свързани с това — как да се изучи съотношението между националната специфика и единството на общосъветската литература.

Идеята за единството съответствува на развитието на самия живот, който върви към комунизъм, тя произтича от новата Програма на партията. В нея е казано: „Историческият опит на развитието на социалистическите нации показва, че националните форми не закостеняват, а се видоизменяват, усъвършенствуват се и се сближават помежду си, освобождавайки се от всичко остаряло, противоречащо на новите условия на живота. Развива се обща за всички съветски нации интернационална култура. Културната съкровищница на всяка нация все повече се обогатява с творби, придобиващи интернационален характер.“

Като разрешават задачата за установяването и обобщаването на закономерностите на литературното развитие в съветската епоха, авторите на замисления труд трябва да покажат как за пръв път в историята на човечеството се появи и утвърди литература от нов тип, единна и многонационална. А това означава да се разкрие единството и многообразието на съветската литература, сближаването и творческото взаимобогащаване на националните литератури, ролята на руската литература за развитието на културата на другите съветски народи.

Дискусията показва несправилността и на най-малкото опростяване в разрешаването на диалектически свързаните понятия за национално своеобразното и общото, единното. Вулгаризатори и опростители ще бъдат тези, които зад декларацията за единството забравят националния характер на дадена литература, недооценяват националната форма. Също толкова вредни са и проявите на национална ограниченост, изолираност, безразличие към общите черти, все по-забележими в литературата на всеки съветски народ. Много вярно забеляза И. Анисимов при обсъждането на проспекта на историята, че не трябва да се страхуваме от идеята за единство на нашата литература, както не бива да игнорираме и нейното национално своеобразие.

Но да стигнем до споразумение за изходните позиции — това още не е всичко. Трябва да се обмисли как съобразно с тях да се построи трудът: по общи проблеми (които обхващат всички литератури, без да се

Поставяйки си за цел да осветлят съществените закономерности на литературното развитие, изследването на които произтича от задачите, поставени от XXII конгрес пред обществените науки, участниците в симпозиума се стремяха да разкрият ролята на писателската индивидуалност в нейните връзки с обществения живот, в цялото богатство на индивидуалността на художника, свободна от пороците на индивидуализма. В размяната на мнения беше показано новото положение на личността на писателя в общия литературен процес в социалистическите страни и беше разобличена тенденцията на буржоазното литературознание да се откаже от изучаването на творческата индивидуалност на писателя. Същевременно на симпозиума бяха поставени въпроси за съотношението между метода и неговите индивидуални прояви в творчеството на различните писатели а също така и между метода и стила.

Характерен е обаче не само обхватът и насоката на научната дискусия, но и целият ѝ характер. Симпозиумът, който мина в много приятелска атмосфера, представляваше процес на развитие на колективната мисъл. Участниците и се допълваха един друг, и спориха един с друг. Съветските учени оперираха не само с материал от своята родна, но и от чехословашката литература. Гостите от Чехословакия анализираха наред с творчеството на С. К. Нейман и П. Илемнишки произведения на Пушкин, Тургенев, на младите съветски белетристи. Подробният и конкретен разговор, продължил почти седмица, определи и научността на неговите резултати. Взе се решение материалите от симпозиума да се издадат в Съветския съюз и в Чехословакия. За следващия симпозиум, набелязан за началото на 1963 г., ориентировъчно е избрана темата „Съвременната литература и човекът“.

Литературоведите от социалистическите страни отдавна се замислят за методите на съвместните обсъждания на общозначимите проблеми. Практиката потвърди, че наред с международните конгреси, от рода на славистичните конгреси, много резултатни са срещите по конкретни проблеми, които чакат своето разрешение. Един от участниците в симпозиума Иржи Хаек публикува във „Вопросы литературы“ статия, в която, след като осветли накратко хода на дискусията, пише „... Мисля, че може би, най-важен резултат от тази първа среща беше съзнанието на всички участници в симпозиума, че на него може да се създаде нова, твърде плодотворна форма за конкретно сътрудничество между литературоведите от социалистическите страни“.

Можем изцяло да се присъединим към думите на Иржи Хаек. Аз само бих прибавил, че не по-малко може да допринесе активното обсъждане на интересуващите всички нас проблеми по страниците на печата.

Списание „Вопросы литературы“ охотно публикува статии на наши колеги от чужбина, кани ги да участвуват в разглеждането на поставените въпроси. Ние сме за още по-широко сътрудничество.

XX и XXII конгреси на КПСС осветляват целия път на развитие на нашето литературознание. Големите задачи на съвременността задължават работниците на литературната наука да изострят и усъвършенствуват своето оръжие, да се издигнат на ново теоретическо равнище, което съответствува на висотата на целите, провъзгласени от Програмата на КПСС.